

بررسی هویت دینی و ملی نوجوانان و جوانان شهر تهران^۱ با تأکید بر گروه مرجع

* ابراهیم پاشا

** محمد مهدی فلاح زاده

E-mail: ffallahzadeh@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۱/۷/۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۳/۲۱

چکیده

مسئله هویت دینی و ملی جوانان، با توجه به نقش سازنده آنان در سرنوشت آینده کشور، اهمیتی دو چندان دارد. از طرف دیگر پذیرش هویت ملی و دینی از سوی جوانان در گرو الگوگیری مؤثر آنان و همچنین وجود الگوهای اثربخش در جامعه است. گروه‌های مرجع به منظور الگوگیری جوانان از عوامل مؤثر در این زمینه است. هدف این مقاله بررسی سطح هویت دینی و ملی و رابطه آن با متغیر گروه‌های مرجع در بین نوجوانان و جوانان است که در این باره از تئوری هیمن و مرتن درباره گزینش گروه‌های مرجع استفاده شده است. داده‌های این تحقیق با روش پیمایش و بهره‌گیری از تکنیک پرسشنامه، در دی ماه ۱۳۸۹ در سطح شهر تهران با حجم نمونه ۸۱۱ نفر از جوانان گروه‌های سنی ۱۵ تا ۳۰ سال جمع‌آوری شده است.

نتایج نمونه استخراج شده نشان داد که هویت دینی در بین زنان بر هویت ملی برتری دارد؛ در حالی که این وضعیت در بین مردان برعکس است. در رابطه با هویت ملی، متغیر اهمیت دادن به دیدگاه روحانیان (۰/۰۹۲)، معلمان (۰/۱۱۳)، ثروتمندان (۰/۰۹۰-)، نویسندگان (۰/۰۵) و رزمندگان (۰/۰۴۳) و در رابطه با هویت دینی میزان اهمیت به دیدگاه روحانیان (۰/۲۰۴)، بسیجی‌ها (۰/۰۷۰)، ثروتمندان (۰/۰۹۸-)، نویسندگان (۰/۰۵۹-)، قضات دادگستری (۰/۰۶۴) و رزمندگان (۰/۰۸۱) تعیین شده است.

کلیدواژه‌ها: هویت دینی، هویت ملی، جوانان، گروه‌های مرجع.

۱. برگرفته از پایان‌نامه دکتری با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر هویت ملی/دینی نوجوانان و جوانان

شهر تهران»

* دانشیار گروه جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی

** عضو هیئت علمی دانشگاه ادیان و مذاهب اسلامی، نویسنده مسئول

مقدمه

تهران به‌عنوان یک کلان‌شهر اگرچه دارای ویژگی‌هایی از قبیل قابلیت مهاجرپذیری، تراکم بالای جمعیت، توزیع نسبتاً بالای درآمد، میانگین بالای تحصیلی، خرده‌گروه‌های متعدد و عدم تجانس ارزشی است، ولی به نظر می‌رسد بروز این وضعیت در این شهر نتیجه رشدی غیرطبیعی است و بیشتر این موارد ضمن اقتباس فرهنگی یعنی با بهره‌گیری از ابزار کار فرهنگ‌های دیگر میسر شده‌اند؛ به طوری که می‌توان عنصر تأخر فرهنگی را به معنی شکاف بین روابط ساختاری و ارزشی این جامعه مشاهده کرد. در هر حال یکی از ویژگی‌های این کلان‌شهر ترکیب سنی جمعیت ۱۰ میلیون نفری آن است که ۲۵ تا ۳۰ درصد از آن، جمعیتی است که در رده سنی ۱۵ تا ۳۰ سال قرار دارد، و در این متن از آن به‌عنوان نسل جوان یاد شده است. گروه سنی که اعضای آن بنا به کم و کیف سازمان روانی که از آن برخوردارند، اساساً بنا به مقتضیات سنی خویش نسبت به گروه‌های سنی بالاتر از نظر شخصیتی اصولاً از پایداری کمتری برخوردارند (ستوده، ۱۳۸۸: ۲۲۷).

در هر حال پیامد این ساختار جمعیتی در کنار دیگر عوامل از قبیل توسعه نسبی اقتصادی، توسعه نسبی فناوری ارتباطات و توسعه نسبی عناصر شهری دیگر که در پرتو گستردگی اقتباس فرهنگی در ابعاد مختلف جامعه رخ داده و فضای ارزشی خاصی را در این شهر به وجود آورده است، بالطبع در متن این وضعیت اجتماعی برای این گروه سنی تقاضاهایی را طرح می‌کند که با توجه به وضعیت روانی که این گروه سنی از آن برخوردار است، برای ایشان می‌تواند دارای جاذبه‌هایی باشد؛ بنابراین، این افراد مانند اعضای بسیاری از گروه‌های دیگر در زمینه اقناع روانی خویش و پاسخ به نیازهای گذران زندگی خود به عضویت در گروه‌هایی تمایل نشان می‌دهند که به نوعی با خواسته‌هایشان سازگاری دارد و با توجه به کارکردی که این گروه‌ها دارند عضویت در آنها برای ایشان ارضاکنده است؛ درحالی‌که این گروه‌ها می‌توانند به ارزش‌ها و هنجارهای جامعه به‌خصوص ارزش‌های ملی و دینی جامعه هجوم آورند یا در جهت تثبیت این ارزش‌ها حرکت کنند.

از این‌رو مسئله این تحقیق آن است که هویت، تحت عملکرد چه عواملی اصولاً سازمان پیدا می‌کند و تغییرات آن چگونه است. در عین حال، موضوعی که می‌توان آن را به‌عنوان سؤال اساسی این تحقیق در قالب جملات زیر طرح کرد، به شرح زیر است. «با توجه به پیچیدگی ساختار شهر تهران و جاذبه‌های شهری آن و تعدد فزاینده

ترکیبات پایدار اجتماعی در متن آن، نسل جوان (یعنی متولدان سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۳) با توجه به ویژگی‌های روانی که از آن برخوردار است و با توجه به شاخص‌هایی از قبیل: سن، تحصیلات، پایگاه اقتصادی و اجتماعی و محل سکونت، چه به صورت مشارکتی یا غیرمشارکتی، آیا بیشتر گرایش به ترکیباتی اجتماعی به عنوان گروه مرجع دارند که در قالب گروه‌های مرجع سنتی قرار می‌گیرند یا گروه‌های مرجع مدرن؟»

چهار چوب مفهومی

بر اساس تئوری‌های روان‌شناسی اجتماعی، هویت تقریباً مفهومی نزدیک به مفهوم شخصیت است، البته با پیچیدگی نسبی بیشتر. به طوری که امروزه برای پاسخگویی به پرسش اساسی «من کیستم؟» از این مفهوم استفاده می‌شود. به این منظور باید به دو نکته قبل از هر چیز توجه کرد. اول این که هویت اگر چه موضوعی در حوزه شناخت، احساس و کنش انسانی است؛ ولی بازتابی از اوضاع اجتماعی است که شخص در متن آن زندگی می‌کند و دیگر آن که هویت وابسته و پیوسته به اوضاع اجتماعی است که در متن آن شکل گرفته است (برگر و لوکمان، ۱۳۷۵: ۲۳۶-۲۴۰)؛ بنابراین می‌توان ادعا کرد که در هر جامعه‌ای برای شکل‌گیری هویت یا هویت‌یابی افراد نهادهای گوناگونی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به خانواده، مدرسه، گروه دوستان، اجتماع و ترکیبات اجتماعی مشابه دیگر اشاره کرد. اما آنچه به طور جدی امکان می‌دهد که شخص هویت خویش را انتخاب کند، ارزیابی‌ای است که فرد در عرصه‌های مختلف وجودی از خود به منصفه ظهور می‌گذارد (برگر و لوکمان، ۱۳۷۵: ۲۳۶-۲۴۰).

واقعیت امر آن است که انسان در خلأ عمل نمی‌کند، بلکه در جریان تصمیم‌گیری و شکل دادن به کنش خود تحت تأثیر عوامل دیگری هم قرار می‌گیرد که در جامعه نقش آفریننده دارند و عمل او را متأثر می‌کنند. در این زمینه یعنی در ارتباط با عوامل برون‌شخصی یا خارجی می‌توان به افراد یا گروه‌هایی اشاره کرد که مبنا و معیار عملی قضاوت و ارزیابی شخص قرار می‌گیرند. این افراد یا گروه‌ها دو کارکرد عمده را بر عهده دارند. اولاً هنجارها، رویه‌ها، ارزش‌ها و باورهایی را به دیگران القا می‌کنند و ثانیاً استانداردها و معیارهایی را در اختیار کنشگران قرار می‌دهند که کنش‌ها و نگرش‌های خود را با آنها محک می‌زنند. در همین رابطه وان و وایت^۱ معتقدند «هویت در متن

1. Wyn & White

مجموعه‌ای از تجربیات مربوط به زندگی شکل می‌گیرد که سخت تحت تأثیر مجموعه‌ای از مسائل محیطی مانند محل زندگی، خانواده، رسانه‌های گروهی، مدرسه و گروه‌های همسالان و موارد مشابهی از این قبیل است» که از همه آنها با توجه به تأثیری که روی سازمان روانی شخص دارند، می‌توان به عنوان گروه‌های مرجع یاد کرد (وایت و واین، ۱۹۹۷: ۸۱-۹۲).

گروه مرجع آن دسته از گروه‌هایی هستند که هر فرد خود را با آنها به‌عنوان معیار، مقایسه می‌کند و در شکل‌دهی به نگرش‌ها، دانش و رفتار خویش از آنها تبعیت می‌کند، این مسئله در صورتی امکان‌پذیر است که گروه از نظر ساختاری با آرمان‌های شخص سازگار باشد. از آنجا که موقعیت یا منزلت اجتماعی فرد از طریق موقعیت نسبی با افراد دیگر تعریف و توصیف می‌شود؛ بنابراین تصور فرد از مقام و منزلت خود به گروه ویژه‌ای از افرادی بستگی دارد که وی خود را با آن مقایسه می‌کند؛ به عبارت روشن، افراد برای شکل دادن به باورها و عقاید خود و هم‌چنین برای چگونگی عملکردهای خود در عرصه‌های مختلف، خود را با گروه‌هایی متشکل از افرادی مقایسه می‌کنند که عقاید و عملکرد آنها را نمونه می‌پندارند و آرمان‌هایشان با آرمان‌های آنها سازگاری دارد و از این طریق هویت خود را ترسیم می‌کنند.

گروه‌ها یا گروه مرجع از این نظر که الگوهایی را برای داوری و ارزیابی فرد ارائه می‌کنند، احتمالاً می‌توانند در سازمان‌یابی هویت افراد، اهمیت زیادی داشته باشند و اضافه بر این حتی افراد به‌عنوان الگو برای آنکه رفتار، استعداد، ظواهر بدنی، ارزش‌ها و بسیاری دیگر از ویژگی‌های خود را بیازمایند و ارزیابی کنند، به معیارهایی نیاز دارند که از طریق گروه مرجع در اختیارشان قرار می‌گیرد؛ از این‌رو است که ما همیشه در عملکرد خویش درباره محیط خویش و هم‌چنین ارزیابی‌های خود از افراد و با تصویری که از قضاوت دیگران در مورد خود دریافت می‌کنیم، مواجه هستیم.

در همین رابطه مرتن^۱ معتقد است اساساً چهار عامل در گزینش گروه‌های مرجع از سوی افراد نقش مؤثری دارند که از میان آنها با توجه به وضعیت محیط مطالعه و جمعیت مورد توجه این تحقیق، به دو فقره از آنها به مثابه شاخص‌های مؤثر در کار خود نگاه کرده‌ایم. این دو فقره عبارتند از: تأمین منزلت اجتماعی شخص که اصولاً از نظر افراد مختلف، یعنی سطح تحصیلات، برخوردار از انسجام خانوادگی، نوع شغل و

1. Merten

محل سکونت متفاوت و احتمالاً عملکرد متغیرهای ناشناخته دیگری می‌تواند در ذهن افراد تعبیر متفاوتی داشته باشد. شاخص دوم باز بودن ساختار جامعه است که امکان می‌دهد افراد در گزینش گروه‌های مرجع حق انتخاب بیشتری داشته باشند؛ زیرا در جوامعی که ساختار اجتماعی باز دارند و فعالیت‌هایی گوناگون با ویژگی‌هایی متمایز در متن آنها وجود دارد، فرایند اقتباس‌پذیری فرهنگی با شدت بیشتری صورت می‌پذیرد و بر همین اساس می‌توان گفت انتخاب گروه‌های غیرعضویتی و عضویتی گوناگون به‌عنوان مرجع برای رفتار افراد در این اجتماعات بیشتر محتمل است و در نتیجه امکان تحرک اجتماعی و بروز تغییر در ارزش‌ها و نگرش‌ها بیشتر است. هم‌چنین هر چه روابط ساختاری این گروه‌ها با هنجارهای جامعه سازگاری بیشتری داشته باشد و افراد با این گروه‌ها ارتباط نزدیک‌تری برقرار کنند، رفتار سازگارتری با هنجارهای جامعه خود نشان می‌دهند.

با توجه به آنچه گذشت، شاید جایگاه تجربی این نکته در این نظام نظری به گونه‌ای روشن شده باشد که در فرایند شکل‌گیری هویت، گروه‌های مرجع چه در قالب عضویتی و چه در قالب غیرعضویتی نقشی کلیدی دارند؛ نیوکام معتقد است «گروه‌های مرجع نقشی اساسی در شکل‌گیری هویت دارند. به اعتقاد او انگیزه فرد برای کسب تعلق یا عضویت در یک گروه بیش از عضویت واقعی او در آن گروه در رفتارهایش تأثیرگذار است» (به نقل از: سروستانی، ۱۳۸۱: ۱۴۹-۱۶۷).

به هر حال، موضوع این است که شخص رفتاری را که از خود در متن جامعه به منصف ظهور می‌گذارد، رفتاری سازگار با گروه‌هایی است که برای ایشان نقش مرجع را دارند؛ بنابراین اگر بین روابط ساختاری این گروه‌ها که برای اعضای خود نقش مرجع را بازی می‌کنند با ساختار جامعه سازگاری لازم وجود نداشته باشد، در چنین وضعیتی بروز تناقض بین اهداف این گروه‌ها با اهداف جامعه، رشد هر چه بیشتر نابسامانی اجتماعی را موجب می‌شود، وضعیتی که از آن می‌توان به‌عنوان زمینه بروز انواع نابهنجاری‌ها و بروز ناراحتی‌های روانی و معضلات اجتماعی در جامعه یاد کرد، فضایی که جامعه را احتمالاً با مشکلات خاص خویش مواجه خواهد کرد (ارشاد، ۱۳۸۵: ۴۳۲).

فرضیه‌های تحقیق

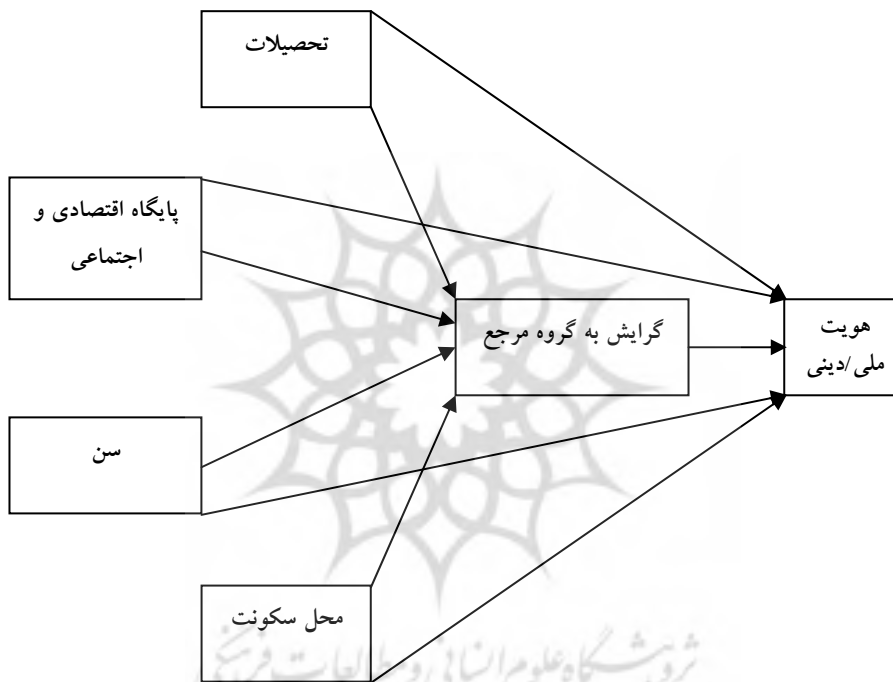
۱- بین گروه‌هایی که شخص به‌طور مشارکتی یا غیرمشارکتی عضویت در آنها را به‌عنوان گروه مرجع می‌پذیرد، با آنچه اصطلاحاً هویت دینی نامیده می‌شود، رابطه وجود دارد.

۲- بین گروه‌هایی که شخص به‌طور مشارکتی یا غیرمشارکتی عضویت در آنها را به‌عنوان گروه مرجع می‌پذیرد، با آنچه اصطلاحاً هویت دینی نامیده می‌شود، رابطه وجود دارد.

۳- متغیرهایی مانند تحصیلات، نوع شغل، محل سکونت و پایگاه اقتصادی و اجتماعی همه از جمله عواملی هستند که به نوعی در انتخاب گروه‌هایی تعیین‌کننده هستند که شخص به‌عنوان مرجع به آنها اظهار تمایل می‌کند؛ بنابراین بین این متغیرها و گرایش به گروه‌های مرجع نوجوانان و جوانان شهر تهران رابطه وجود دارد.

۴- با توجه به نوع انتخاب گروه‌های مرجع و متعاقباً عملکرد مؤلفه‌های تعیین‌کننده هویت، گرایش غالب نوجوانان و جوانان شهر تهران درباره تکوین هویت ملی و دینی به سمت گروه‌های مرجع سنتی بوده است تا گروه‌های مرجع مدرن.

الگوی نظری تحقیق

روش تحقیق

این تحقیق به روش پیمایشی و با استفاده از تکنیک پرسشنامه انجام شده است.

جامعه آماری و حجم نمونه

برای استخراج حجم نمونه از جمعیت تهران به تعیین حجم جمعیت نیاز بود؛ بنابراین، بر آن شدیم که به آثار مکتوب منتشرشده از طرف مرکز آمار ایران و آمار مرکز مطالعات شهرداری تهران مراجعه کنیم و در این مراجعات نهایتاً با توجه به گروه‌های سنی که شامل متولدان بین سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۳ می‌شد - یعنی گروه‌های سنی بین ۱۵ تا ۳۰ سال - به جمعیتی ۲۴۴۷۳۷۲ نفری دست پیدا کردیم (سالنامه آماری کشور، ۱۳۸۸ و سایت مرکز مطالعات شهرداری تهران). و در نهایت با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه‌ای معادل ۸۱۱ نفر برای این تحقیق در نظر گرفته شد. حال برای دسترسی به هر نمونه، نیاز بود براساس نقشه‌های تهیه‌شده از شهر تهران، تعداد محله‌های مسکونی هر منطقه مشخص شود و براساس نمونه‌گیری متناسب با حجم، تعداد محله منتخب در هر محله نیز مشخص شود و در ادامه براساس نمونه‌گیری تصادفی ساده اقدام به تعیین محله‌ها در هر منطقه گردید، مرحله بعدی، انتخاب بلوک‌های منتخب بود که در این مرحله بلوک‌های مسکونی محله‌های منتخب در مرحله قبلی شناسایی شد و چون تعداد نمونه در هر محله نیز در مرحله قبلی مشخص شده بود، در این مرحله متناسب با تعداد بلوک محله‌های منتخب و تعداد نمونه اختصاص یافته به آن، تعداد بلوک‌ها تعیین و دوباره براساس نمونه‌گیری تصادفی ساده مشخص شدند، پس از این مرحله تعداد خانوارهای دارای جوان و نوجوان گروه سنی ۱۵ تا ۳۰ سال شناسایی شد و در نهایت انتخاب نمونه مشخص و براساس نمونه‌گیری سیستماتیک انتخاب پرسش‌شوندگان انجام پذیرفت. (سرائی، ۱۳۸۴: ۱۹).

سطح سنجش متغیرها

در این تحقیق سطح سنجش متغیرها بدین شرح بوده است. هویت ملی: ترتیبی، هویت دینی: ترتیبی، گرایش به گروه‌های مرجع: ترتیبی، پایگاه اقتصادی و اجتماعی: اسمی، انسجام خانواده: ترتیبی، مصرف رسانه: فاصله‌ای.

واحد تحلیل: واحد تحلیل در این مطالعه فرد است.

اعتبار^۱ و روایی^۲

محقق در این مطالعه به منظور سنجش اعتبار پرسشنامه از اعتبار صوری و برای سنجش روایی پرسشنامه از روش تست ری تست^۳ استفاده کرده است. در این روش ابتدا تعداد ۱۰ پرسشنامه تکمیل شد و پس از گذشت ۱۰ روز دوباره به همان ۱۰ نفر مراجعه شد و همان پرسشنامه‌ها تکمیل شد. از مقایسه پاسخ‌ها در دو مرحله و محاسبه ضریب روایی اسپیرمن، روایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات ارزیابی شد.

متغیر	ضریب روایی اسپیرمن
هویت ملی	۰/۸۳۵
هویت دینی	۰/۸۳۵
گروه مرجع	۰/۸۵۰

تعریف عملیاتی متغیرها

هویت ملی: در این مطالعه هویت ملی در سه بعد هویت فرهنگی، تعهد و عضویت (مشارکت) در اجتماعات ملی (عاطفی) و بعد سیاسی بررسی شده است.

مفهوم	بعد	گویه
هویت ملی	فرهنگی	• علاقه به زبان فارسی، علاقه به مفاخر ملی، علاقه به فرهنگ ایرانی مانند: «موسیقی ملی، آداب و سنن، معماری ایرانی، میراث فرهنگی ایرانی»، احساس تعلق به ایرانی بودن، احساس افتخار به تاریخ سرزمین خویش
	اجتماعی (تعهد و عضویت)	• تمایل به زندگی در ایران، گرایش به اسامی ایرانی، توجه به توسعه ایران، کمک به اقتصاد ملی، علاقه به کسانی که برای ایران کشته شده‌اند.
	سیاسی	• توجه به حاکمیت ملی، بها دادن به امنیت ملی، توجه به منافع ملی، حمایت از قدرت سرزمینی، حمایت از تمامیت ارضی وطن خویش، آمادگی برای دفاع از سرزمین، عشق به پرچم، عشق به سرود ملی، دفاع از استقلال مرز و بوم مادری.

هویت دینی: هویت دینی در چهار بعد مطالعه شده است.

1. Validity

2. Reliability

3. Test re Test

مفهوم	بعد	گویه
هویت دینی	۱- باورها و اعتقادات	اعتقاد به خداوند، اعتقاد به اسلام، اعتقاد به نبوت و رسالت انبیا، اعتقاد به قرآن، اعتقاد به جهان پس از مرگ.
	پذیرش ارزش‌های دینی	رستگاری (رستگار شدن)، شهادت در راه خدا، کعبه (خانه خدا)، عاشورا، ائمه اطهار، پاکی و طهارت اخلاقی (تقوی).
	۲- رفتارهای دینی	دفاع از عقاید دینی، اقامه نماز، روزه، انفاق و صدقه، شرکت در مراسم و مناسبت‌های مذهبی، زیارت، پیروی از راهنمای دینی، تبلیغ دین.
	۳- احساس تعلق به دین و دینی پنداشتن خویش (تعهد دینی)	نگرانی برای تضعیف دین خود، میزان دینی پنداشتن خویش، دفاع از عقاید دینی، اعتقاد به عدم ترویج عقاید غیردینی، رفت و آمد نکردن با افراد غیردینی یا دارای ادیان دیگر.

دوره جوانی: تعریف جوان از نظر سنی در جمهوری اسلامی ایران بین ۱۴ تا ۲۹ سال در نظر گرفته شده است که با کمی اغماض در این مطالعه به ۱۵ تا ۳۰ سال تغییر یافته است. یعنی متولدان سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۷۳ را شامل می‌شود.

گروه‌های مرجع

مفهوم	انواع
گروه مرجع	معلمان، اساتید دانشگاه، بازاری‌ها، روحانیان، هنرپیشه‌ها، فوتبالیست‌ها، پزشکان، ارتشی‌ها، رزمندگان (کسانی که زمان جنگ در جبهه‌ها شرکت کرده‌اند: اعم از شهدا، جانبازان، اسرا و غیره)، پلیس، ثروتمندان، مسئولان کشوری، اعضای سپاه پاسداران، بسیجی‌ها، نویسندگان، خواننده‌ها، کارگران، قضات دادگستری، نمایندگان مجلس.

عضویت گروهی: میزان عضویت شخص در گروه، با دو شاخص اندازه‌گیری می‌شود. یعنی شخص زمانی عضو گروه شناخته می‌شود که با این دو شاخص به منزله تعیین‌کننده‌های میزان عضویت شخص آشنا باشد: فعالیت به منظور ارضای اهداف گروه و (فراوانی) شرکت فرد در گروه.

مفهوم	نحوه عضویت
عضویت گروهی	سازمان‌های داوطلبانه غیردولتی یا همان NGOها، انجمن‌ها و گروه‌های ورزشی، بسیج، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، گروه‌های وبلاگی، هیئت‌های مذهبی، انجمن‌های خیریه، گروه‌های دانشجویی (انجمن‌های اسلامی، جامعه اسلامی و غیره)، گروه‌های هنری (موسیقی، نقاشی، سینمایی و غیره)، گروه‌های کارگری، گروه‌های سیاسی - مذهبی (هیئت رزمندگان، انجمن ایثارگران، انصار حزب...)، احزاب، گروه‌های سیاسی، شوراهای اسلامی (مدرسه، دانشگاه، کارگری و غیره).

یافته‌های تحقیق

در این بخش رابطه آماری بین متغیرهای مستقل و وابسته را بررسی خواهیم کرد. در این مقطع ابتدا رابطه بین متغیرهای هویت دینی و ملی به دست آمده است.

جدول شماره ۱. رابطه بین هویت ملی و دینی جوانان

کل	هویت ملی					
	خیلی بالا	بالا	متوسط	پایین		
۱۰۰	۰	۶۶/۷	۳۳/۳	۰	خیلی پایین n= 3	هویت دینی
۱۰۰	۱۵/۴	۵۰/۰	۳۰/۸	۳/۸	پایین n= 26	
۱۰۰	۳۳/۳	۴۷/۹	۱۸/۸	۰	متوسط n= 48	
۱۰۰	۴۰/۵	۵۱/۴	۷/۵	۰/۶	بالا n= 173	
۱۰۰	۷۷/۲	۲۱/۸	۱/۱	۰	خیلی بالا n= 464	
۶۲/۷	۳۱/۹	۵/۰	۰/۳	۰/۶	کل n= 714	
Kendall's tau-b: 0/417 sig: 0/000						

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، یافته‌ها نشان می‌دهند که هر چه سطح هویت دینی بالاتر می‌رود، هویت ملی نیز در سطح بالاتری قرار می‌گیرد (۷۷/۲ درصد) که این امر گویای ارتباط بین این دو متغیر است. به منظور بررسی رابطه بین این دو متغیر از آماره کندال تاو بی استفاده شده است که مقدار این آماره در سطح ۰/۰۱ درصد معنادار بوده است و نشان می‌دهد که رابطه میان هویت دینی و ملی رابطه‌ای مستقیم و مثبت است؛ یعنی با افزایش سطح هویت دینی، سطح هویت ملی نیز افزایش می‌یابد.

به همین منظور رابطه بین هویت ملی و دینی و جنس پاسخگویان را بررسی می‌کنیم. یافته‌ها نشان می‌دهد بین متغیرهای هویت ملی و جنس، رابطه‌ای معنادار وجود دارد. ضریب معناداری این دو متغیر حدود ۰/۰۲۸ است. هم‌چنین بین هویت دینی و جنس، رابطه معناداری وجود دارد که ضریب معناداری آن هم حدود ۰/۰۰۱ است. با عنایت به معناداری رابطه بین متغیر جنس و هویت ملی و دینی، شدت رابطه که با ضریب کرامر سنجیده شده است، گویای ارتباط ضعیف بین جنس، هویت ملی و دینی است.

به منظور بررسی تفاوت اثر متغیر سن بر متغیر هویت ملی و دینی از آنالیز واریانس استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد تفاوت معناداری میان سن پاسخگویان و هویت دینی و ملی جوانان وجود ندارد که به نظر می‌رسد با توجه به این‌که محدوده سنی پاسخگویان بین ۱۵ تا ۳۰ سال بوده است؛ بنابراین در این محدوده سنی تفاوت معناداری در این رابطه وجود ندارد.

یافته‌های اثر متغیر تحصیلات پاسخگویان بر هویت ملی و دینی نشان می‌دهد تفاوت معناداری میان تحصیلات و وضعیت هویت ملی جوانان وجود ندارد؛ ولی تفاوت معناداری میان تحصیلات و وضعیت هویت دینی جوانان وجود دارد. به‌منظور نشان دادن شدت ارتباط میان هویت دینی و تحصیلات از ضریب اتا استفاده شده است، ضریب به دست آمده برای هویت دینی ۰/۱۸۶ است که نشان می‌دهد ارتباط معنادار ولی در عین حال ضعیفی بین تحصیلات و هویت دینی جوانان وجود دارد.

یافته‌های اثر متغیر پایگاه اقتصادی خانواده بر هویت ملی و دینی جوانان نشان می‌دهد تفاوت معناداری میان پایگاه اقتصادی خانواده و وضعیت هویت ملی و دینی جوانان وجود دارد، برای نشان دادن شدت ارتباط میان هویت ملی و دینی و پایگاه اقتصادی خانواده از ضریب اتا استفاده شده است، ضریب به دست آمده برای هویت ملی ۰/۱۳۴ و هویت دینی ۰/۲۰۱ است که نشان می‌دهد ارتباط آنها معنادار است؛ ولی در رابطه با هویت ملی، شدت این رابطه ضعیف است و در رابطه با هویت دینی، شدتی در حد متوسط بین پایگاه اقتصادی خانواده و هویت دینی جوانان وجود دارد.

یافته‌های اثر منطقه محل سکونت در شهر تهران بر هویت ملی و دینی نوجوانان و جوانان نشان می‌دهد تفاوت معناداری میان منطقه محل سکونت و وضعیت هویت ملی جوانان وجود ندارد؛ ولی تفاوت معناداری میان منطقه محل سکونت و وضعیت هویت دینی جوانان وجود دارد، برای نشان دادن شدت ارتباط میان هویت دینی و محل سکونت از ضریب اتا استفاده شده است. ضریب به دست آمده برای هویت دینی ۰/۳۳۵ است که نشان می‌دهد ارتباط معنادار و متوسطی بین منطقه محل سکونت و هویت دینی جوانان وجود دارد.

هم‌چنین بررسی اثر متغیر میزان گرایش به دیدگاه گروه‌های مرجع بر هویت ملی و دینی نشان می‌دهد تفاوت معناداری میان گرایش به گروه مرجع و وضعیت هویت ملی و دینی جوانان وجود دارد. برای نشان دادن شدت ارتباط میان هویت ملی و دینی و گرایش به گروه مرجع از ضریب اتا استفاده شده است. ضریب به دست آمده برای

هویت ملی ۰/۲۶۱ و هویت دینی ۰/۲۸۱ است که نشان می‌دهد ارتباطی معنادار ولی در حد متوسط بین گرایش به گروه مرجع و هویت ملی و دینی جوانان وجود دارد. از طرف دیگر، یافته‌ها نشان می‌دهد که بین جنس، تحصیلات و گرایش به گروه‌های مرجع بومی و داخلی رابطه وجود ندارد. به عبارت دیگر جنس و تحصیلات جزء متغیرهای تأثیرگذار بر پاسخگویان به منظور گزینش گروه‌های مرجع بومی و داخلی نیستند؛ ولی منطقه محل سکونت و پایگاه اقتصادی و اجتماعی از جمله متغیرهای تأثیرگذار بر گرایش به گروه‌های مرجع بومی هستند.

رگرسیون چندمتغیری

الف) متغیر وابسته: هویت ملی

در این سطح از تحلیل داده‌ها تغییرات متغیر هویت ملی جوانان را بررسی می‌کنیم و اثرات انجام دادن تحلیل رگرسیون را پیش‌بینی می‌کنیم. در این تحلیل از روش اینتر استفاده شده است.

جدول شماره ۲: ضریب تعیین پیش‌بینی کننده هویت ملی

Std. Error of the Estimate	Adjusted R Square	R Square	R	Model
۰/۵۲۶۴۱	۰/۰۵۳	۰/۰۶۱	۰/۲۴۸	1

مقدار R^2 نشان می‌دهد که حدود ۶ درصد از تغییرات هویت ملی به وسیله متغیرهای مستقل وارد شده در تحلیل تبیین پذیر است و بقیه به عوامل دیگر مربوط است که در این مطالعه ناشناخته باقی مانده‌اند.

جدول شماره ۳: آزمون معناداری ضریب تعیین

الگو	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معناداری
رگرسیون	۹/۷۷۶	۵	۱/۹۵۵	۷/۰۵۶	۰/۰۰۰
باقیمانده	۱۴۴/۳۶۳	۵۳۹	۰/۲۲۷		
جمع	۱۵۹/۱۳۹	۵۴۴			

مقدار f به دست آمده کاملاً معنادار است و این مطلب گویای آن است که حداقل یکی از متغیرهای مستقل (جنس، پایگاه اقتصادی خانواده، تحصیلات، منطقه محل سکونت و گرایش به گروه‌های مرجع) در پیش‌بینی متغیر وابسته (هویت ملی) مؤثر

است. پس باید تک تک متغیرها را با استفاده از آماره t آزمود. این امر در جدول شماره ۴ انجام شده است.

جدول شماره ۴. آزمون معناداری ضریب تعیین

متغیر	B	Std. Error	Beta	t	ضریب معناداری
ضریب تعیین	۳/۷۹۴	۰/۲۸۰۱		۲۰/۸۰۷	۰
جنس	۰	۰/۰۴۶	۰	۰/۰۱۱	۰/۹۹۱
تحصیلات	-۱/۱۰۰	۰/۰۱	-۰/۰۵	-۰/۲۱۱	۰/۹۱۱
منطقه محل سکونت	-۰/۶۰۰	۰/۴۰۰	-۰/۰۵۷۰	-۱/۶۵۰	۰/۰۰۱
پایگاه اقتصادی و اجتماعی	-۰/۸۵۰	۰/۰۵۲۰	-۰/۰۷۰۱	-۲/۳۳۸	۰/۰۲۰
گرایش به گروه مرجع	۰/۶۶۱	۰/۳۳۰	۰/۰۲۲	۵/۰۹۷	۰

از پنج متغیری که وارد رگرسیون شده بودند، هیچ متغیری از رگرسیون کنار گذاشته نشده است.

بر مبنای ضرایب B (بتا) میزان تأثیر جنس (۰/۰۰۰)، گرایش به گروه‌های مرجع (۰/۲۲۰)، پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده (۰/۱۰۷-)، منطقه محل سکونت (۰/۰۷۵-) و تحصیلات (۰/۰۰۵-) می باشد. که به ترتیب گرایش به گروه مرجع، پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده، منطقه محل سکونت و تحصیلات بیشترین سهم را در تکوین هویت ملی جوانان تهرانی داشته‌اند.

بررسی تحلیل رگرسیونی نشان می‌دهد گرایش به گروه مرجع در تکوین هویت ملی از بین متغیرهای مورد بررسی در مرتبه نخست تبیین این متغیر قرار دارد؛ بنابراین گرایش به گروه مرجع در تکوین هویت ملی نوجوانان و جوانان شهر تهران اثرگذار است. اما این سؤال طرح می‌شود که از بین گروه‌های مرجع طرح شده در این مطالعه که حدود ۱۹ گروه هستند، کدام گروه‌ها در تکوین هویت ملی نقش دارند و کدام گروه‌ها تأثیر چندانی در تکوین آن ندارند. بدین منظور از تحلیل رگرسیون استفاده شده است. در این رابطه از روش گام به گام^۱ استفاده شده است.

1. Stepwise

جدول شماره ۵. ضریب تعیین پیش‌بینی کننده هویت ملی

الگو	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
5	.483 (e)	.234	.227	.4826706995694560

مقدار R^2 نشان می‌دهد که حدود ۳۲ درصد از تغییرات هویت ملی را گروه‌های مرجع «روحانیان، معلمان، ثروتمندان، نویسندگان و رزمندگان - شهدا، جانبازان، اسرا و دیگر کسانی که در جنگ شرکت کرده‌اند» - تبیین می‌کنند.

جدول شماره ۶: آزمون معناداری ضریب تعیین

الگو		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	ضریب معناداری
5	Regression	۴۲/۳۷۵	۵	۸/۴۷۵	۳۶/۳۷۸	.000 (e)
	Residual	۱۳۹/۰۸۴	۵۹۷	۲۳۳.		
	Total	۱۸۱/۴۵۹	۶۰۲			

مقدار f به دست آمده کاملاً معنادار است و این مطلب گویای آن است که حداقل یکی از گروه‌های مرجع در پیش‌بینی متغیر وابسته (هویت ملی) مؤثر است. پس باید تک تک متغیرها را با استفاده از آماره t آزمود. این امر در جدول شماره ۷ انجام شده است.

جدول شماره ۷: آزمون معناداری ضریب تعیین

الگو	ضریب تعیین	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	ضریب معناداری
		B	Std. Error	Beta		
۵	ضریب تعیین	۳/۳۲۴	۰/۰۹۱		۳۶/۷۱۶	۰
	روحانیان	۰/۰۹۲	۰/۰۱۶	۰/۲۳۳	۵/۶۹۳	۰
	معلمان	۰/۱۱۳	۰/۰۲۱	۰/۲۱۵	۵/۴۲۷	۰
	ثروتمندان	-۰/۰۹۰	۰/۰۱۷	-۰/۱۹۶	-۵/۳۹۰	۰
	نویسندگان	۰/۰۵۰	۰/۱۹	۰/۱۰۱	۲/۶۲۳	۰/۰۰۹
	رزمندگان	۰/۰۴۳	۰/۰۱۷	۰/۱۰۶	۲/۵۶۴	۰/۰۱۱

از نوزده عنوان گروه مرجع که وارد رگرسیون شده بودند، گروه‌های مرجع «اساتید

دانشگاه، بازاری‌ها، هنرپیشه‌ها، فوتبالیست‌ها، پزشکان، ارتشی‌ها، پلیس، مسئولان کشوری، سپاهی‌ها، بسیجی‌ها، خواننده‌ها، کارگران، قضات دادگستری و نمایندگان مجلس» از رگرسیون کنار گذاشته شده‌اند که این امر به دلیل تداخل همبستگی متغیرها است. بر مبنای ضرایب B (بتا)، گروه‌های مرجع روحانیان، معلمان، ثروتمندان، نویسندگان و رزمندگان - شهدا، جانبازان، اسرا و دیگر کسانی که در جنگ شرکت کرده‌اند - در تکوین هویت ملی تأثیرگذار بوده‌اند که در این میان سهم روحانیان و معلمان از گروه‌های دیگر به مراتب بیشتر بوده است؛ بنابراین گروه‌های مرجع سنتی تأثیری مستقیم در تکوین هویت ملی داشته‌اند و ثروتمندان جزء گروه‌هایی مرجعی هستند که تأثیر منفی در تکوین هویت ملی دارند.

(ب) متغیر وابسته: هویت دینی

در ادامه به بررسی تغییرات متغیر هویت دینی جوانان و پیش‌بینی اثرات تحلیل رگرسیون می‌پردازیم. در این تحلیل از روش ایتتر استفاده شده است.

جدول شماره ۸: ضریب تعیین پیش‌بینی کننده هویت دینی

الگو	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.381 (a)	.145	.137	.7410707650616400

مقدار R^2 نشان می‌دهد حدود ۱۴/۵ درصد از تغییرات هویت دینی به وسیله متغیرهای مستقل وارد شده در تحلیل تبیین پذیرند و بقیه آنها به عوامل دیگر مربوط هستند که در این مطالعه ناشناخته باقی مانده‌اند.

جدول شماره ۹: آزمون معناداری ضریب تعیین

الگو	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	F	سطح معناداری
۱	۵۰/۱۸۵	۵	۱۰/۰۳۷	۱۸/۲۷۹	.000 (e)
	۲۹۶/۰۱۱	۵۳۹	۰/۵۴۹		
	۳۴۶/۱۹۶	۵۴۴			

مقدار f به دست آمده کاملاً معنادار است و این مطلب گویای آن است که حداقل یکی از متغیرهای مستقل (جنس، پایگاه اقتصادی خانواده، تحصیلات، منطقه محل

سکونت و گرایش به گروه‌های مرجع) در پیش‌بینی متغیر وابسته (هویت دینی) مؤثر است. پس باید تک تک متغیرها را با استفاده از آماره t آزمود. این امر در جدول شماره ۱۰ انجام شده است.

جدول شماره ۱۰: آزمون معناداری ضریب تعیین

متغیر	B	Std. Error	Beta	t	ضریب معناداری
ضریب تعیین	۳/۷۹۵	۰/۲۷۵		۱۴,۷۸۳	۰
جنس	-۰/۲۱۶	۰/۰۶۴	-۰/۱۳۵	-۳/۳۷۵	۰/۱۰۰
تحصیلات	-۰/۶۱۰	۰/۳۱۰	-۰/۰۴۹	۱,۱۷۲-	۰/۲۴۲
منطقه محل سکونت	۰/۰۰۴	۰/۰۰۵	۰/۰۳۱	۰/۸۰۷	۰/۴۷۹
پایگاه اقتصادی خانواده	-۰/۰۹۶	۰/۰۳۵	-۰/۱۲۰	-۲/۷۵۴	۰/۰۰۶
گرایش به گروه مرجع	۰/۳۱۶	۰/۰۴۶	۰/۲۸۵	۶/۹۰۰	۰

از پنج متغیر (مستقل و زمینه‌ای) «جنس، تحصیلات، منطقه محل سکونت، پایگاه اقتصادی خانواده و گرایش به گروه مرجع» که وارد رگرسیون شده بودند، متغیرهای «تحصیلات و منطقه محل سکونت» از رگرسیون کنار گذاشته شده‌اند که این امر به دلیل تداخل همبستگی متغیرها است.

بر مبنای ضرایب B (بتا)، میزان تأثیر جنس (-۰/۱۳۵)، پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده (-۰/۱۲۰) و گرایش به گروه‌های مرجع (۰/۲۸۵) است. مشاهده می‌شود که به ترتیب گرایش به گروه‌های مرجع، جنس و پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده بیشترین سهم را در تکوین هویت دینی جوانان تهرانی داشته است.

بررسی تحلیل رگرسیونی نشان می‌دهد گرایش به گروه مرجع در تکوین هویت دینی از بین متغیرهای مورد بررسی در مرتبه نخست تبیین این متغیر قرار دارد؛ بنابراین گرایش به گروه مرجع در تکوین هویت دینی نوجوانان و جوانان شهر تهران اثرگذار است؛ اما این سؤال طرح می‌شود که از بین گروه‌های مرجع طرح‌شده در این مطالعه که حدود ۱۹ گروه هستند، چند گروه در تکوین هویت دینی نقش دارند و کدام گروه‌ها تأثیر چندانی در تکوین آن ندارند. بدین منظور از تحلیل رگرسیون و روش گام به گام استفاده شده است. کلیات این روش در تحلیل رگرسیون هویت ملی طرح شده است.

جدول شماره ۱۱: ضریب تعیین پیش‌بینی کننده هویت دینی

الگو	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
6	.565 (f)	.320	.313	.6514153589026150

مقدار R^2 نشان می‌دهد حدود ۳۲ درصد از تغییرات هویت دینی را گروه‌های مرجع «روحانیان - رزمندگان - شهدا، جانبازان، اسرا و دیگر کسانی که در جنگ شرکت کرده‌اند - ثروتمندان، بسیجی‌ها و قضات دادگستری» تبیین می‌کنند.

جدول شماره ۱۲: آزمون معناداری ضریب تعیین

الگو		Sum of Squares	df	Mean Square	F	ضریب معناداری
گام ششم	Regression	۱۱۸,۸۰۳	۶	۱۹,۸۰۱	۴۶,۶۶۲	(f)۰/۰۰۰
	Residual	۲۵۲,۹۰۸	۵۹۶	۰/۴۲۴		
	Total	۳۷۱,۷۱۱	۶۰۲			

مقدار f به دست آمده کاملاً معنادار است و این مطلب گویای آن است که حداقل یکی از گروه‌های مرجع در پیش‌بینی متغیر وابسته (هویت دینی) مؤثر است. پس باید تک‌تک متغیرها را با استفاده از آماره t آزمود. این امر در جدول شماره ۱۳ انجام شده است.

جدول شماره ۱۳: آزمون معناداری ضریب تعیین

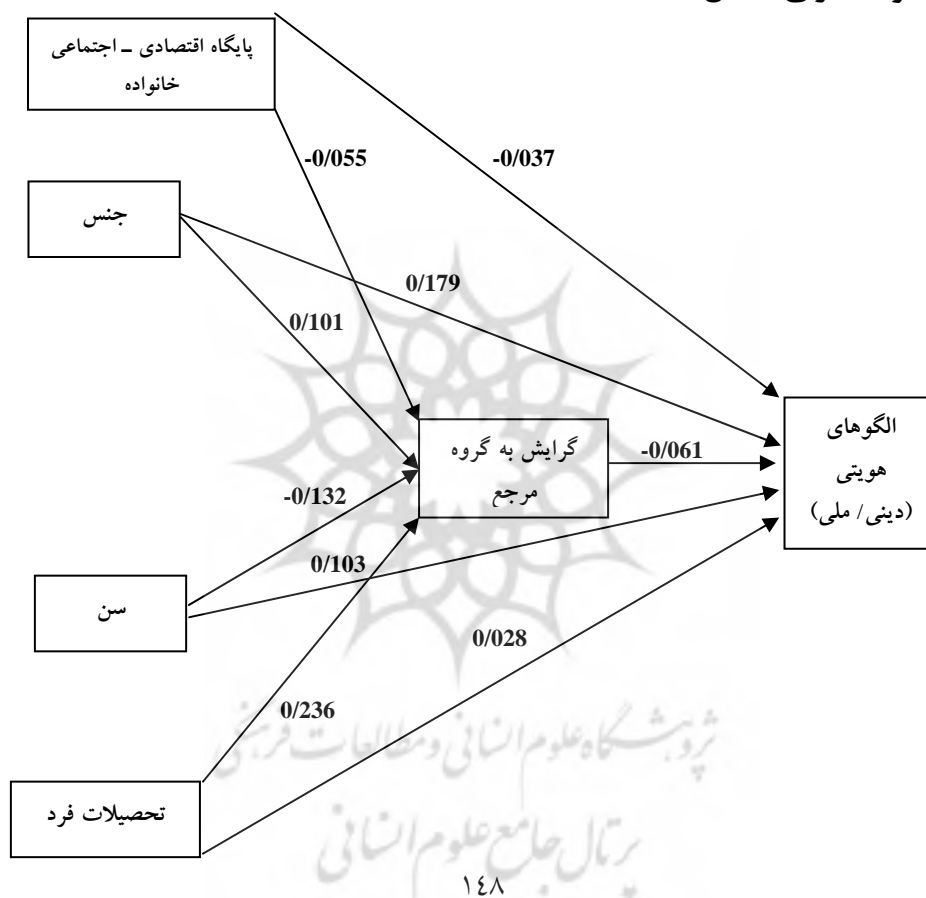
ضریب معناداری	t	Standardized Coefficients	Unstandardized Coefficients		تعیین
		Beta	Std. Error	B	
۰	۳۰/۴۲۵		۰/۱۰۸	۲/۲۷۳	ضریب تعیین
۰	۸/۸۴۰	۰/۳۶۰	۰/۰۲۳	۰/۲۰۴	روحانیان
۰/۰۰۱	۳/۲۵۱	۰/۱۴۱	۰/۰۲۵	۰/۰۸۱	رزمندگان
۰	-۴/۲۳۳	-۰/۱۴۸	۰/۰۲۳	-۰/۰۹۸	ثروتمندان
۰/۰۲۲	۲/۲۹۶	۰/۱۰۸	۰/۰۳۱	۰/۰۷۰	بسیجی‌ها
۰/۰۱۹	۲/۳۵۸	۰/۱۰۶	۰/۰۲۷	۰/۰۶۴	قضات دادگستری
۰/۰۲۲	-۲/۳۰۲	-۰/۰۸۳	۰/۰۲۶	-۰/۰۵۹	نویسندگان

از نوزده عنوان گروه مرجعی که وارد رگرسیون شده بودند، گروه‌های مرجع «معلمان، اساتید دانشگاه، بازاری‌ها، هنرپیشه‌ها، فوتبالیست‌ها، پزشکان، ارتشی‌ها، پلیس،

مسئولان کشوری، سپاهی‌ها، خواننده‌ها، کارگران و نمایندگان مجلس» از رگرسیون کنار گذاشته شده‌اند که این امر به دلیل تداخل همبستگی متغیرها بوده است.

بر مبنای ضرایب B (بتا)، گروه‌های مرجع روحانیان، رزمندگان - شهدا، جانبازان، اسرا و دیگر کسانی که در جنگ شرکت کرده‌اند - ثروتمندان، بسیجی‌ها، قضات دادگستری و نویسندگان در تکوین هویت دینی تأثیرگذار بوده‌اند که در این میان سهم روحانیان و رزمندگان از دیگر گروه‌ها به مراتب بیشتر بوده است. درباره هویت دینی نیز می‌توان ادعا کرد گروه‌های مرجع سنتی تأثیری مستقیم در تکوین هویت ملی داشته‌اند و ثروتمندان و نویسندگان جزء گروه‌هایی مرجعی هستند که تأثیری منفی در تکوین هویت ملی دارند.

الگوی تجربی تحقیق

در حوزه مطالعات اجتماعی و اقتصادی، روش‌های تحلیل چندمتغیره زیادی وجود دارند که اثرات و روابط بین متغیرهای مورد مطالعه را بررسی می‌کنند. این روش‌ها بیشتر اثرات مستقیم متغیرها را بر همدیگر بررسی می‌کنند؛ اما تکنیک تحلیل مسیر از جمله تکنیک‌های تحلیلی است که علاوه بر سنجش اثرات مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، اثرات غیرمستقیم این متغیرها را نیز بررسی می‌کند. جدول زیر نشان‌دهنده اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرها بر متغیر وابسته است.

متغیر مستقل	اثرات غیرمستقیم	اثرات مستقیم	مجموع تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم هر متغیر
سن	۰/۰۴۴	۰/۱۰۳	۰/۱۴۷
جنس	-۰/۰۵۱	۰/۱۷۹	۰/۱۲۸
تحصیلات	-۰/۰۹۵۳	۰/۰۲۸	-۰/۰۶۷۳
پایگاه اقتصادی و اجتماعی خانواده	-۰/۰۰۸۲	-۰/۰۳۷	-۰/۰۴۵
گرایش به گروه‌های مرجع	-۰/۱۱۱	-۰/۰۶۱	-۰/۱۷۲

علاوه بر این، معمولاً شناسایی کلیه عوامل تأثیرگذار بر متغیر وابسته در یک تحقیق برای محقق امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین متغیرهای تحلیل مسیر همواره می‌توانند فقط بخشی از واریانس متغیر وابسته را تحلیل کنند که در این مطالعه نیز کمیت خطا معادل ۰/۷۹۳ محاسبه شده است؛ از این رو می‌توان گفت الگو علی به دست آمده حدود ۷۹ درصد از واریانس متغیر وابسته را تبیین نمی‌کند. در نتیجه R^2 در این مطالعه حدود ۰/۲۱ است.

بررسی فرضیه‌های تحقیق

۱- بین گروه‌هایی که شخص به‌طور مشارکتی یا غیرمشارکتی عضویت آنها را به مثابه گروه مرجع می‌پذیرد، با آنچه اصطلاحاً هویت ملی/دینی نامیده می‌شود، رابطه وجود دارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد بین گروه مرجع و هویت (ملی/دینی) بر اساس آزمون همبستگی پیرسون ($P=0/220$, $sig=0/000$) رابطه وجود دارد. به بیان دیگر هر چه تمایل به عضویت در گروه‌های مرجع عضویتی و اهمیت به دیدگاه‌ها و رفتار گروه‌های مرجع در گروه‌های مرجع غیرعضویتی بیشتر شود، هویت (ملی/دینی) بروز و ظهور قوی‌تری خواهد داشت.

۲- متغیرهایی مانند تحصیلات، نوع شغل، محل سکونت و پایگاه اقتصادی و اجتماعی همه از جمله عواملی هستند که به نوعی در انتخاب گروه‌هایی که شخص به‌عنوان مرجع به آنها اظهار تمایل می‌کند، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد؛ بنابراین بین این متغیرها و گرایش به گروه‌های مرجع نوجوانان و جوانان شهر تهران رابطه وجود دارد. نتایج آزمون کای اسکوئر نشان می‌دهد ($X^2 = 1/18$ ، $P = 0/277$) نوع گروه مرجع نوجوانان و جوانان شهر تهران از جنس پاسخگویان مستقل است. به عبارت دیگر بین نوع انتخاب گروه مرجع و جنس تفاوتی معنادار وجود ندارد. هم‌چنین نتایج آزمون کای اسکوئر نشان می‌دهد ($X^2 = 0/249$ ، $P = 0/618$) نوع گروه مرجع نوجوانان و جوانان شهر تهران از سطح تحصیلات مستقل است. به عبارت دیگر بین نوع انتخاب گروه مرجع و سطح تحصیلات تفاوتی معنادار وجود ندارد. در همین رابطه نتایج آزمون کای اسکوئر نشان می‌دهد ($X^2 = 66/51$ ، $P = 0/528$) گروه مرجع نوجوانان و جوانان شهر تهران از پایگاه اقتصادی خانواده آنان مستقل است. به عبارت دیگر بین انتخاب گروه مرجع و پایگاه اقتصادی خانواده تفاوت معناداری وجود ندارد. هم‌چنین نتایج آزمون کای اسکوئر نشان می‌دهد ($X^2 = 34/416$ ، $P = 0/000$) گروه مرجع نوجوانان و جوانان شهر تهران از محل سکونت پاسخگویان آنان مستقل نیست. به عبارت دیگر بین انتخاب گروه مرجع و محل سکونت آنها تفاوتی معنادار وجود دارد.

۳- با توجه به نوع انتخاب گروه‌های مرجع و متعاقباً عملکرد مؤلفه‌های تعیین‌کننده هویت، گرایش غالب نوجوانان و جوانان شهر تهران درباره تکوین هویت ملی و دینی به سمت گروه‌های مرجع سنتی بوده است تا گروه‌های مرجع مدرن. نتایج بررسی آزمون‌ها با پذیرش ویژگی‌های روانی نسل جوان و بازتاب‌های اجتماعی آن و با توجه به تعدد فزاینده گروه‌های اجتماعی در این برهه خاص از زمان در شهر تهران، گرایش غالب در بین نوجوانان و جوانان شهر تهران به سمت و سوی گروه‌های مرجع سنتی بوده است تا گروه‌های مرجع مدرن.

نتیجه‌گیری

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت گروه مرجع به مثابه نهادی اصلی در جامعه توانسته است کارکردهای ویژه خود را داشته باشد. به عبارت دیگر، گروه‌های مرجع از این نظر که الگوهایی را برای داوری و ارزیابی فرد ارائه می‌کنند، می‌توانند در سازمان‌یابی هویت افراد، اهمیت زیادی داشته باشد و علاوه بر این حتی افراد به منزله

الگو برای آن که رفتار، استعداد، ظواهر بدنی، ارزش‌ها و بسیاری دیگر از ویژگی‌های خود را بیازمایند و ارزیابی کنند، به معیارهایی نیاز دارند که از طریق گروه مرجع در اختیارشان قرار می‌گیرد. به عبارت روشن‌تر، افراد برای شکل دادن به باورها و عقاید خود و همچنین برای چگونگی عملکردهای خود در عرصه‌های مختلف، خود را با گروه‌هایی متشکل از افرادی مقایسه می‌کنند که عقاید و عملکرد آنها را ایده‌آل خود می‌پندارند و در این زمینه با آرمان‌های آنها سازگاری دارند و از این طریق هویت خود را ترسیم می‌کنند.

درخصوص فرضیه کلی تحقیق، نتایج بررسی آزمون‌ها با پذیرش ویژگی‌های روانی نسل جوان و بازتاب‌های اجتماعی آن و با توجه به تعدد فزاینده گروه‌های اجتماعی در این برهه خاص از زمان در شهر تهران، گرایش غالب در بین نوجوانان و جوانان شهر تهران به سمت و سوی گروه‌های مرجع سنتی بوده است تا گروه‌های مرجع مدرن. اما درخصوص جایگاه گروه مرجع در تکوین هویت ملی و دینی، نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد جایگاه گروه مرجع در مرتبه نخست قرار گرفته است که از این نظر خود مؤید این امر مهم است که نقش گروه مرجع به منزله مرجع داوری برای نوجوانان و جوانان بسیار مهم است. اما از بین نوزده عنوان گروهی که به‌عنوان گروه مرجع در این مطالعه تعریف شد، اگرچه همه این گروه‌ها در تکوین هویت سهم داشتند؛ ولی پس از تحلیل رگرسیونی، گروه‌های مرجع «روحانیان، معلمان، ثروتمندان، نویسندگان و رزمندگان - شهدا، جانبازان، اسرا و دیگر کسانی که در جنگ شرکت کرده‌اند» - در تکوین هویت ملی و گروه‌های مرجع «روحانیان، رزمندگان - شهدا، جانبازان، اسرا و دیگر کسانی که در جنگ شرکت کرده‌اند - ثروتمندان، بسیجی‌ها، قضات دادگستری و نویسندگان» در تکوین هویت دینی تأثیرگذار بوده‌اند که در این میان به نظر می‌رسد گروه‌های مرجع روحانیان، رزمندگان، نویسندگان در بین دو نوع هویت مشترک بوده‌اند و در هویت ملی گروه مرجع معلمان و در تکوین هویت دینی قضات دادگستری علاوه بر دیگر گروه‌های مرجع نقشی تأثیرگذار داشته‌اند. اما از دیدگاه نوجوانان و جوانان شهر تهران گروه‌های مرجع «اساتید دانشگاه، بازاری‌ها، هنرپیشه‌ها، فوتبالیست‌ها، پزشکان، ارتشی‌ها، پلیس، مسئولان کشوری، سپاهی‌ها، خواننده‌ها، کارگران و نمایندگان مجلس» در تکوین هویت اعم از ملی و دینی سهم بسزایی نداشته‌اند، هر چند نمی‌توان منکر رابطه بین این گروه‌های مرجع و نوع هویت یعنی هویت دینی و ملی شد. به هر حال نتایج یافته‌ها نشان می‌دهد که گروه‌های مرجع در تکوین هویت به‌ویژه هویت

ملی و دینی نقشی تعیین‌کننده دارند. در این میان نوجوانان و جوانان شهر تهران به برخی از گروه‌ها بیشتر از گروه‌های دیگر گرایش دارند. از این رو این نکته را نیز می‌توان طرح کرد که به نظر می‌رسد هویت ملی و دینی در جامعه ایران به گونه‌ای در هم تنیده شده‌اند؛ یعنی نمی‌توان جایگاه و مؤلفه‌های جداگانه‌ای برای هر کدام در نظر گرفت، بلکه هرگاه از اسلام و بخصوص شیعه نام برده می‌شود، به نوعی ایرانی بودن نیز در ذهن تداعی می‌شود و هرگاه از ایرانی بودن یاد می‌شود، اسلام و مذهب شیعه به ذهن‌خطور می‌کند و تجلی می‌یابد؛ بنابراین به نظر می‌رسد نوجوانان و جوانان شهر تهران تمایز چندانی بین هویت ملی و دینی خود قائل نیستند. این فرض در این مطالعه بررسی نشده است و صرفاً بر اساس یافته‌ها نتیجه‌گیری شده است که شایسته است در مطالعات بعدی به این موضوع توجه شود.

پیشنهادها

- ۱- مطالعه اوضاع جوانان از نظر هویت در شهرهای بزرگ با توجه به هجوم همه‌جانبه رسانه‌های گوناگون و انتشار فضای ارزشی نامناسب یکی از اساسی‌ترین اموری است که در سیاست‌گذاری‌های فرهنگی رایج باید به آن توجهی جدی شود و بدین ترتیب می‌توان گفت که این دسته از مطالعات اولویت ویژه‌ای دارند. این نتیجه‌ای است که از این تحقیق به نحو مشخصی حاصل شده است. جزئیات موضوع در متن مقاله درج شده است.
- ۲- یکی دیگر از متغیرهایی که پیشنهاد می‌شود در مطالعات آینده به آن توجه شود، زادگاه اصلی اشخاص مورد بررسی است (یا به عبارتی محل تولد خود و پدر و مادر اشخاص مورد بررسی این تحقیق) که این طرح به دلیل محدودیت‌های مالی و زمانی نتوانسته است به آن پردازد.
- ۳- با توجه به یافته‌های این تحقیق بر این باوریم که الگوسازی فرهنگی احتمالاً برای تقویت هویت اهمیت بسیار زیادی دارد و این سلسله اقدامات می‌تواند در تنش‌زدایی اجتماعی نقشی اساسی داشته باشند.
- ۴- نتایج یافته‌های این پژوهش می‌تواند در قالب طرح‌های اجرایی و براساس اهداف فرهنگی کشور توسط کارشناسان برنامه‌ریزی به کار گرفته شود؛ از این رو توصیه می‌شود در حوزه‌های مختلف تخصصی، گروه‌های کارشناسی ویژه‌ای تشکیل شود تا طرح‌های اجرایی لازم را تدارک ببیند. برای پرهیز از دوباره‌کاری و اتلاف منابع توصیه می‌شود این اقدام‌ها در چند مرحله اجرا شود. برای مثال:

الف) تهیه فهرستی تفصیلی از طرح‌هایی که در حوزه برنامه‌ریزی فرهنگی در ارتباط با گروه‌های هویت اجرایی باشد.

ب) تدوین سلسله مطالعات تطبیقی از طریق مقایسه این یافته‌ها با یافته‌های حاصل از مطالعات بعدی، به قصد تسهیل و نیز به قصد تصحیح یافته‌های این مطالعه و به قصد تعمیم نتایج حاصل از این مطالعه به زمینه‌های مشابه می‌تواند مؤثر واقع شود. در هر حال به نظر می‌رسد نتایج این مطالعه می‌تواند کمک مؤثری به اهداف و عملکرد بسیاری از سازمان‌هایی کند که به نحوی عهده‌دار حفظ فضای فرهنگی این مرز و بوم و به‌ویژه شهر تهران که اساساً در معرض آسیب‌های داخلی و فرامرزی است؛ آسیب‌هایی که به نوعی می‌تواند برای نسل مورد توجه ما زیانبار باشد، این مسئله در واقع تعهدی است که جامعه به عهده سازمان‌هایی مانند آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، وزارت فرهنگ اسلامی، صدا و سیما به‌ویژه شبکه تهران، نیروی انتظامی و امنیتی، پژوهشکده‌های فرهنگی و اجتماعی و حتی نهادهای حقوقی اجتماعی در شهر تهران مانند شهرداری، ستاد نماز جمعه و شورای ائمه جماعات، ستاد امر به معروف و نهی از منکر و غیره گذاشته است.

منابع

- آخوندی، محمدباقر (۱۳۸۳): *هویت ملی - مذهبی جوانان*، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- ابوالحسنی، سیدرحیم (۱۳۸۸): *تعیین و سنجش مؤلفه‌های هویت ایرانی*، تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- احمدلو، حبیب (۱۳۸۴): «نقش سرمایه اجتماعی در روابط بین قومی و هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، تهران: ش ۲۴، صص ۷-۲۵.
- احمدی، حمید (۱۳۷۹): *قومیت و قوم‌گرایی در ایران*، تهران: نشر نی.
- ----- (۱۳۸۱): «جهانی‌شدن، هویت قومی یا هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، تهران: ش ۱، صص ۱۳-۴۳.
- ----- (۱۳۸۲): «هویت ملی ایرانی در گستره تاریخ»، *فصلنامه مطالعات ملی*، تهران: ش ۱۵، صص ۹-۴۱.
- ----- (۱۳۸۳): «هویت ملی ایرانی؛ ویژگی‌ها و عوامل پویایی آن»، *مجموعه مقالات هویت ملی در ایران*، داود میرمحمدی، تهران.
- ----- (۱۳۸۳): «هویت و قومیت در ایران»، کتاب *مجموعه مقالات هویت در ایران*، تهران.
- ----- (۱۳۸۳): *ایران، هویت، ملیت، قومیت*، مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، تهران.
- امی‌ای. یادر (۱۳۷۸): «موانع شکل‌گیری هویت: اصلاح بافتاری پارادایم وضع هویتی مارسیا»، *فصلنامه مطالعات جوانان*.
- پاشا، ابراهیم (۱۳۷۷): «رهاورد تئوری در تحقیق»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، تهران: دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی، ش ۱۰، صص ۱-۱۵.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۶): «کلمه نهایی: شکل‌گیری گفتمان‌های هویت در ایران»، *نامه پژوهش*، تهران: س ۲، ش ۷، صص ۴۱-۶۴.
- تکمیل‌همایون، ناصر (۱۳۸۵): *تاریخ اجتماعی و فرهنگی*، سه جلد، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ج ۳.
- ثنایی، حسین (۱۳۸۵): «جوان در اسلام: عوامل مؤثر در پرورش و تربیت جوانان، روش‌شناسی ارتباط با جوانان»، تهران: *شمیم یاس*، ش ۳۰، ص ۱۶.
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۸۱): «گفتگوی بین فرهنگی و انسجام ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، تهران: ش ۱۲، صص ۷۵-۸۸.
- ----- (۱۳۸۴): «تحلیل جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران و طرح چند فرضیه»، *مجموعه مقالات فرهنگ و هویت ایرانی*، تهران.
- ----- (۱۳۸۷): *مسائل اجتماعی دین در ایران*، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک، تهران.
- حسین‌بر، محمدعثمان (۱۳۸۶): *هویت جمعی و نگرش به دموکراسی در ایران*، پایان‌نامه دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی.
- حیدری، محمد (۱۳۸۳): «هویت و امنیت ملی»، *مجموعه مقالات هویت و بحران هویت*، کار علی‌اکبر علیخانی، تهران.
- خلیفه، مجتبی (۱۳۸۷): «هویت ایرانی، مفاهیم، مؤلفه‌ها و راهبردها»، *خلاصه مقالات نخستین هم‌اندیشی*، دانشگاه تربیت مدرس، مرکز تحقیقات زبان و ادبیات فارسی، تهران.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۵۴): *لغت‌نامه دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- دوران، بهزاد (۱۳۸۷)؛ *هویت اجتماعی، رویکردها و نظریه‌ها*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- ----- (۱۳۸۸)؛ *نظریه‌های هویت جمعی*، پژوهشگاه علوم انسانی و اجتماعی جهاد دانشگاهی، تهران.
- ربانی، رسول (۱۳۸۰)؛ *جامعه‌شناسی جوانان*، تهران: آوای نور.
- رزازی‌فر، افسر (۱۳۷۹)؛ «الگوی جامعه‌شناختی هویت ملی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، تهران: ش ۵، صص ۱۰۱-۱۳۴.
- شایگان، داریوش (۱۳۸۳)؛ «هویت‌های چندگانه»، *مجموعه مقالات هویت و بحران هویت*، کار علی‌اکبر علیخانی، تهران.
- شفرز، برنارد (۱۳۸۳)؛ *میانی جامعه‌شناسی جوانان*، نشر نی، تهران.
- شمشیری، بابک (۱۳۸۷)؛ *درآمدی بر هویت ملی*، نوید شیراز، شیراز.
- شهشانی‌جوادزاده، افسانه (۱۳۸۵)؛ «شکل‌گیری هویت دینی و نقش آن در مشاوره با نوجوانان»، *فصلنامه معنا*، تهران: ش ۲، صص ۴۰.
- طالبان، محمدرضا (۱۳۸۲)؛ «افول دینداری و معنویت در ایران، توهم یا واقعیت»، حوزه و دانشگاه، تهران: ش ۹، صص ۳۵-۵۲.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۱)؛ «جهانی‌شدن، آمریکایی‌شدن و هویت مسلمانان بریتانیا»، *فصلنامه مطالعات ملی*، تهران: ش ۱۱، صص ۱۹۳.
- ----- (۱۳۸۳)؛ «دو جهانی‌شدن‌ها و آینده هویت‌های همزمان»، *مجموعه مقالات جهانی‌شدن و هویت*، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۸۶)؛ *هویت و بحران هویت*، چ ۲، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- عمید، حسن (۱۳۷۱)؛ *فرهنگ عمید*، تهران: انتشارات امیرکبیر، چ ۸.
- کلاهی، محمدرضا (۱۳۸۳)؛ *جهانی‌شدن و هویت دینی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- گل‌محمدی، احمد (۱۳۸۰)؛ «جهانی‌شدن و بحران هویت»، *فصلنامه مطالعات ملی*، تهران: ش ۱۰، صص ۱۳-۴۸.
- مروت، برزو (۱۳۸۵)؛ «هویت جمعی غالب در بین دانشجویان دانشگاه‌های شهر سنج»، تهران: *دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبائی*.
- معین، محمد (۱۳۷۱)؛ *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- منصورنژاد، محمد (۱۳۸۵)؛ *دین و هویت*، تهران: مؤسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی.
- نفیسی، رسول (۱۳۸۴)؛ «فرهنگ سیاسی و هویت ملی»، *مجموعه مقالات درآمدی بر فرهنگ و هویت ایرانی*، تمدن ایرانی، تهران.
- Burk, Peter (1991); "Idetity Process and social stress, American sociological Review", Vol. 56, PP 91-120.
- Craib, Ian (1998); *Experiencing Identity*, London: Sage.
- Deaux, Kay (1994); *Models, meaning and stimuli, In Social identity processes, Trends in theory and research*, edo Dora Capozza & Rupert Brown, London: Sage.

- Gergen, Kenneth J. (1996); *Technology and the self; From the essential to the sublime*, Chapter draft for Grodin and Lindlof (eds) *Constructing the self in a mediated world*, Sage.
- Howard, Judith A. (2000); "Social psychology of identities", *Annual Review of Sociology*, Vol. 26, PP 367-393.
- Kroger, Jan. (1996); *Identity in Adolescence*, New York: Routledge.
- Turner, John C. (1991); "Some current issues in research on social identity and self-categorization theory", *In social identity: Context, Commitment and Content*, Noam Ellemers, Russell Spears, Bertjan Doosje (eds) London: Blackwell Publishers.
- Wyn, Johanna & White Rob (1997); *Rethinking Youth*, London: Sage.

